

Kıbrıs Uyuşmazlığında Çözüm Stratejileri

Füsun Arsava

Atılım Üniversitesi

Özet

Kıbrıs uyuşmazlığında çözüm stratejilerinin ele alındığı bu makalede Kıbrıs uyuşmazlığına AB-Türkiye müzakere sürecinde uluslararası çözüm bulma stratejisine paralel olarak günümüzde Kıbrıs" ta yürütülen müzakere sürecinde adanın iç dinamikleriyle çözüm bulma stratejisinin uygulamaya konulduğuna dikkat çekilerek, bu çerçevede ortaya çıkan yeni gelişmeler değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-AB müzakereleri, Kıbrıs, Kıbrıs kriteri, Kıbrıs-Türk ve Kıbrıs-Rum yönetimi.

Abstract

This paper deals with the conflict solving strategies regarding Cyprus. One of the strategies evolves as an international effort to solve the conflict within Turkey" s EU membership negotiations. The second one is to find ways of solving the conflict through negotiations between the two parties on the Island, namely the Greek and Turkish Cypriots. Respectively, the newly rising structure will be assessed.

Key words: Turkey – EU negotiations, Cyprus, Cyprus Conflict, north Cyprus Turkish Republic, Republic of Cyprus.

Kıbrıs siyasi sorununun AB-Türkiye ilişkilerinde Türkiye" nin AB" ye tam üyelik başvurusu yaptığı 14 Nisan 1987" den itibaren zımnen, Kıbrıs" a tam üyelik perspektifi verildiği 1999 Helsinki zirvesinden itibaren ise açıkça belirleyici bir faktör olarak öne çıktığı görülmektedir. Bu gelişmede 17 Aralık 2004 zirvesi önemli bir dönemeç oluşturmaktadır. Türkiye" nin 17 Aralık 2004" te 1963 tarihli Ankara Anlaşması" nı Kıbrıs Cumhuriyeti" nin de dahil olduğu AB" ne yeni katılan on devleti kapsayacak şekilde genişletme taahhüdü yapması; arkasından bu taahhüde ilişkin ek protokolü Temmuz 2005" te AB tarafından dikkate alınmayan bir deklarasyon eşliğinde imzalaması; Eylül 2005" te AB" nin Türkiye" nin deklarasyonuna bir karşı deklarasyonla cevap vererek, Türkiye" ye Kıbrıs Cumhuriyeti ile ilişkilerini normalleştirilmesinin gereğinin hatırlatılması; müzakerelere esas olan 3 Ekim 2005 tarihli Müzakere Çerçeve belgesinde müzakerelerin ilerlemesinin diğer

yükümlülüklerin yerine getirilmesi yanı sıra ek protokolün gereğinin yerine getirilmesi koşuluna bağlanması, Kıbrıs siyasi sorununun çözümünün Kopenhag kriterlerinden öteye AB-Türkiye müzakerelerinde kriter olma özelliği kazandığını göstermektedir. Şimdiye dek BM çatısı altında ele alınan Kıbrıs siyasi sorununu 3 Ekim 2005 tarihli Müzakere Çerçeve Belgesinde AB platformuna çekme iradesi de Kıbrıs siyasi sorununun AB müktesebatı çerçevesinde mütâlaa edildiğini ve Türkiye" ye karşı baskı aracı olarak kullanılacağını teyit etmiştir. Uygulanması öngörülen bu politika AB yetkililerince dile getirildiği gibi Yunanistan ve Kıbrıs Cumhuriyeti siyasileri tarafından da sıkça açık olarak dile getirilmektedir. Söz konusu politika ile güdülen amaç AB-Türkiye müzakerelerinde ilerleme kaydetme beklentisi yaratılarak, Kıbrıs" ta Kıbrıs Cumhuriyeti" nin ve Yunanistan" ın iradesine uygun olarak adanın askersizleştirilmesini, yerleşiklerin Türkiye" ye dönmesini, Garanti anlaşmasının etkinliğinin zayıflatılmasını, adı federal olsa da üniter bir devlet yapısı içinde Kıbrıs Türklerini Latinler, Maronitler ve Ermenilerle eşit kılan insan hakları teminatlarını sağlayan bir hukuki statünün şekillendirilmesi için Türkiye" nin mutabakatının sağlanmasıdır.

Türkiye-AB müzakere sürecinde 3 Ekim 2005 müzakere çerçeve belgesi önemli bir tarih. Söz konusu bu belge ışığında 20 Ekim 2005" te, iki aşamalı olarak öngörülen müzakere aşaması başladı. Ayrıntılı tarama olarak nitelendirilen ilk aşama 2005" i takip eden Ekim 2006 itibarıyla de sona erdi. Ekim ortasında tarama sürecinin bitmesiyle birlikte fiili müzakere sürecinin başlaması ile beklenen bir gelişme olarak bir durum değerlendirmesi gündeme geldi. Söz konusu değerlendirme Türkiye" ye 3 Ekim müzakere çerçeve belgesinin kabulünden önce gönderilen bir deklarasyonda da açık bir şekilde dile geldiği üzere Türk limanlarının Kıbrıs Cumhuriyeti" ne açılmamasına ilişkindir. Türkiye" nin ek protokole ilişkin olarak yapmış olduğu taahhüdü yerine getirmemesinin fiili müzakere sürecini ne şekilde etkileyeceği, bu durumun müzakereleri askıya alma yahut tümüyle durdurma gibi bir noktaya getirip getirmeyeceği tartışmaları bu değerlendirmenin odak noktasını oluşturmuştur. Gelişmelerin o dönemde çok hızlı cereyan ettiğini görüyoruz. Kasım 2006" da ilân edilen ilerleme raporu da, Türkiye" nin ek protokole ilişkin taahhütlerini yerine getirememesinden etkilendiği ileri sürülen başlıkların, fiili müzakerelerin askıya alınmasını, ve bu başlıkların müzakereye açılmaması önerisini dile getirilmiştir. 1 Aralık ortasında, 14-15 Aralık 2006" da alınan zirve kararlarına baktığımız

Son Notlar

1 Müzakereye açılmaması öngörülen başlıkları tarım ve kırsal kalkınma, malların serbest dolaşımı, mali hizmetler, balıkçılık, ulaştırma, gümrük birliği ve dış ilişkilerdir; bkz.: *IKV Bülteni* (Aralık 2006), 1 vd.

2 A. Füsün Arsava, bkz.: *Die letzten Entwicklungen der EU-Türkei Beziehungen im Jahr 2008*, “Bölgesel Sorunlar ve Türkiye – Sorunlar – tehditler – Fırsatlar” (Kahramanmaraş, 2008), 29.

3 17 Aralık 2004 zirve kararları için bkz.: A.Füsün Arsava, “17 Aralık zirvesi ışığında Kıbrıs sorunu,” *ATAUM Haber*, 2 (Bahar 2005): 2 vd.

4 3 Ekim 2005 müzakere çerçeve belgesi için bkz.: A. Füsün Arsava, “Türkiye-AB ilişkileri ve Kıbrıs Sorunu,” *Stratejik Araştırmalar Dergisi* (Temmuz 2006), 3 vd.

7 Haziran 2008⁵ de Rumlarla ortak mutabakat memorandumunu imzalayan İngiltere⁶ nin Kıbrıs⁷ ta iki askeri üssü bulunmaktadır. Rusya da Kasım 2008⁸ de Kıbrıs Cumhuriyeti ile siyasi mutabakat muhtırası imzalamıştır. Kıbrıs⁹ ta ABD, Fransa ve Yunanistan ulusal çıkarları için devrede bulunan diğer devletlerdir. Sadece Türkiye¹⁰ den adadan uzak durması talep edilmektedir (Sema Sezer, “Kıbrıs¹¹ taki müzakerelerden ne

5 3 Ekim 2005 müzakere çerçeve belgesine göre müzakereleri ilerletme koşulları şunlardır:

-Kopenhag kriterleri yerine getirilmesi

-Ankara Anlaşmasından doğan mükellefiyetleri yerine gelecek,

-Katılım ortaklığı belgelerinde doğan mükellefiyetler yerine getirilecek,

-Ek protokolden doğan mükellefiyetler yerine gelecek,

-Türkiye Kıbrıs siyasi sorununun BM kararları ve AB ilkeleri ışığında çözümüne destek verecek,

-Kıbrıs Cumhuriyeti ile ilişkilerini normalleştirecektir Bkz.: A.Füsün Arsava, *Humboldt-Kolleg* “ 09, 07-10 Mai 2009, İstanbul, 10vd.

6 Müzakerelerde 6 ana başlık olarak 1) Yönetim ve güç paylaşımı; 2) AB konuları; 3) Güvenlik ve Garantiler 4) Toprak 5) Mülkiyet ve 6) Ekonomik konular ele alınmaktadır.

zaman ilerleme raporunun öngördüğü öneri ışığında Türkiye ile fiili müzakerelerin bu başlıklar itibariyle taahhütler yerine getirilinceye kadar müzakereye açılmamasının, müzakereye açılan başlıkların da yine Türkiye taahhüdünü yerine getirinceye kadar geçici olarak kapatılmamasının ve Türkiye" nin 2007-2008 ve 2009" da verilecek ilerleme raporları ışığında takip edilmesinin kabul edildiği görülmektedir. 2006 sonundaki bu tablonun ortaya çıkmasının beklenmeyen bir durum olmadığını bilmek gerekiyor. 17 Aralık 2004" ten itibaren ortaya çıkan gelişmeler 2006 sonunda böyle bir değerlendirmenin yapılmasının söz konusu olduğunun işaretini vermiştir. 17 Aralık 2004, Türkiye AB ilişkilerinde gerçekten son derece önemli bir tarih idi. Söz konusu zirvede, Türkiye" ye 3 Ekim 2005" te müzakerelerin başlayabileceği sinyali verilmiştir. Ancak burada son derece önemli bir koşul olarak Türkiye" nin 1963 tarihli Ankara Anlaşmasını AB" ye yeni katılan 10 yeni devleti de kapsayan şekilde değişikliğe uğratan bir ek protokolü imzalaması öngörülmüştür. Bu 10 yeni devlet içinde Kıbrıs Cumhuriyeti de yer aldığı için 17 Aralık zirvesinde Türkiye" ye Kıbrıs Cumhuriyeti" ni dolaylı bir şekilde tanıtmaya formülünün karara bağlandığı açıktır.²

17 Aralık 2004 zirvesi Kıbrıs geleceğinin AB-Türkiye müzakere sürecinde şekillendirilmesi iradesinin ortaya konulduğu zirvedir.³ Müzakerelere başlamak için Türkiye" ye önemli bir koşul öne sürülmüştür. Türkiye ile müzakerelere başlamanın önkoşulu Türkiye" nin Kıbrıs Cumhuriyeti" ni tanımasıdır. Ek protokolün tarafları arasına Türkiye Kıbrıs Cumhuriyeti" ni de katmakla mükelleftir. AB genişlemiştir; bu genişlemenin sonuçları itibariyle Ankara Anlaşması" na yansması gereklidir. 17 Aralık zirve kararlarının Türkiye" ye ek protokolü imzalaması için 3 Ekim" e kadar süre tanıdığını görüyoruz. Türkiye 17 Aralık" tan sonra bir telaş içine düşmüştür. Bir taraftan çok ciddi bir taahhüt yapılmıştır; Türkiye bu taahhüdün sonuçlarını yavaş yavaş görmeye başladığı için, nasıl bir yol çizeceğini tayin etme kararlılığını da gösterememiştir. 29 Temmuz 2005" te ek protokolü Türkiye imzalamıştır. İmzalarken bir deklarasyon yapmıştır. Deklarasyonda, bu atılan imzanın Kıbrıs Cumhuriyeti" nin tanınması anlamına gelmeyeceği ifade edilmiştir. Türkiye" nin deklarasyonundaki bu kaydını AB 21 Eylül" de Türkiye" ye gönderdiği deklarasyonda reddetmiş, Türkiye" ye 17 Aralık" ta yaptığı taahhüt ışığında ek protokolü bütün devletlere genişletme mükellefiyeti hatırlatılarak, bu taahhüdün 2006 Aralık sonuna kadar gereklerini yerine getirme mükellefiyetinin altı çizilmiştir. 21 Eylül tarihli deklarasyonda

Türkiye" ye 2006 sonuna kadar bir tarih verilerek, deniz ve hava limanlarını ek protokolün gereğini yerine getirme mükellefiyeti çerçevesinde açması talep edilmiştir. 2006 sonuna gelindiğinde, bu değerlendirmenin yapılacağını Türkiye bilmek durumundaydı. 2006 sancılı bir başlangıç teşkil ediyordu. Bu çerçevede bir önceki senenin, yani 3 Ekim 2005 çerçeve belgesinin kabul edildiği sürecin de değerlendirilmesi gerekmektedir.⁴

17 Aralık 2004 zirve kararları nasıl ki AB-Türkiye müzakere sürecine Kıbrıs sorununun ithali anlamını taşıyor ise, 3 Ekim 2005 müzakere çerçeve belgesi de aynı anlamı taşıyan ikinci bir aşamadır. 17 Aralık" ta müzakerelerin başlayabilmesi için bir önkoşul olarak Kıbrıs Cumhuriyeti" nin tanınması öngörülmüştü. 3 Ekim 2005 müzakere çerçeve belgesinde ise bunun bir adım ötesine gidilerek müzakerelerde ilerleme kaydetme ek protokolün gereğinin yerine getirilmesi koşuluna bağlanmıştır.⁵ Bu çerçevede Kıbrıs Cumhuriyeti ile ilişkilerin normalleştirilmesi gereğinin altının çizilmesi de önemli bir vurgudur. Müzakerelerde ilerleme kaydetmenin koşulları arasında bu şekilde Kıbrıs sorununun çözümünün karşımıza çıktığını görüyoruz. Bu tablo 17 Aralık zirve kararından bir adım daha ileri giden koşulların öngörüldüğünü ortaya koymaktadır. Bunun ötesinde şimdiye dek geçerli olan Kıbrıs sorununun BM çatısı altında çözülmesi anlayışından sapılarak 3 Ekim 2005 müzakere çerçeve belgesinde Kıbrıs sorununun BM ilkelerinin yanı sıra AB ilkeleri ışığında çözümünün altının çizildiği görülüyor. Kıbrıs sorununun çözümünü AB platformuna kaydırma iradesi bu şekilde açık bir şekilde ortaya konuluyor. AB ilkeleri ve BM ilkeleri ışığında Kıbrıs sorunu çözülecektir. Nasıl çözülecektir? Burada formül açık bir biçimde öngörülmüştür. AB-Türkiye müzakereleri hükümetlerarası bir konferans modeli çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bu konferansta bir tarafta AB üyeleri oturuyor, öbür tarafta Türkiye oturuyor. Bu müzakere süreci Kıbrıs sorununun çözümünde araç olarak kullanılmak üzere kabul edilmiş bir formüldür. Kıbrıs sorunu AB-Türkiye müzakere sürecinde çözülecektir. Bu son derece önemli bir husustur. Bu nedenle de, Papadopoulos o dönemde 3 Ekim 2005 müzakere çerçeve belgesini kabul edecek misiniz, imzalayacak mısınız sorusunu kendisine yönelttiklerinde, evet edeceğim cevabı üzerine, neden diye sorduklarında „bu şekilde Türkiye" yi masada tutma şansını elde ediyorum" şeklinde hiç de sürpriz olmayan bir cevap vermiştir. Müzakere sürecini Türkiye" ye karşı kullanabileceğini, 70 kez veto hakkını saklı tuttuğunu gizlemeyen

Papadopoulos uygulanacak formülün son derece açık ve seçik olduğunu gözler önüne sermiştir. 3 Ekim 2005 müzakere çerçeve belgesi ile Kıbrıs siyasi sorununun AB müktesebatı haline gelmiştir. Müzakere çerçeve belgesi ile müzakerelerin ilerleme koşulları arasında Kıbrıs sorunu da yer almıştır. AB-Türkiye müzakereleri ek protokolün gereğinin yerine getirilmesi, ilişkilerin normalleştirilmesi önkoşuluna endeksli olarak ve Kıbrıs sorununun çözümü çalışmalarına bağlı olarak; diğer bir ifade ile AB ilkeleri ışığında cereyan edecektir.

2004-2005 ve 2006 tarihleri AB-Türkiye müzakere süreci üzerinden Kıbrıs sorununun çözümünü etkileme bakımından önemli dönemeçlerdir. 17 Aralık 2004 zirvesinde müzakere tarihi vermek için Kıbrıs Cumhuriyeti" nin ek protokolün imzası ile Türkiye tarafından dolaylı tanınmasını önkoşul olarak öngörmüşler, 3 Ekim müzakere çerçeve belgesinde Kıbrıs sorununun çözümünü müzakerenin ilerlemesi kriterleri arasına koymuşlardır. 2006" da da ek protokolün gereğinin yerine getirilmediği gerekçesi ile 8 müzakere başlığı askıya alınmıştır. Bu gelişmenin biraz gerisine giderek gelişli gidişli bir değerlendirme yapılmak istendiği takdirde, AB" nin önemli bir strateji değişikliğinin dayanağı olan 1999 Helsinki zirvesini hatırlamak gerekmektedir. Nasıl ki 17 Aralık 2004 AB-Türkiye ilişkilerinde önemli bir viraj ise, 1999 Helsinki zirvesi de o denli önemli bir virajdır. Neden önemli bir virajdır? Çünkü bu zirvede AB" nin Kıbrıs" a bakış stratejisinde çok önemli bir değişiklik ortaya çıkmıştır. O güne kadar AB, Kıbrıs siyasi sorunu çözülmeden Kıbrıs" ın AB" ye alınmaması şeklinde bir görüşe sahipti. AB" nin böyle bir stratejisi vardı. AB" nin lokomotif ülkeleri olan Almanya ve Hollanda gibi ülkeler bu stratejinin altını çiziyordu; sorunsuz bir Avrupa yaratmak istiyorlardı. Sorunsuz bir Avrupa anlayışı içinde elbetteki sorunların sorunlarını çözmeden AB" ye alınmaması gerekmektedir. Ama Helsinki zirvesinde bu stratejiyi değiştirmiştir. Türkiye için Helsinki zirve kararlarının önemli 3 paragrafı vardır, bunlar 4,9 ve 12. paragraflarıdır. Kıbrıs ile ilgili 9. paragrafına baktığımız zaman artık Kıbrıs Cumhuriyeti" nin uzlaşma yapma gerekliliğinin ortadan kaldırıldığı bir üslupla meseleye yaklaşıldığını görüyoruz. O dönemde Klerides ve Denktaş doğrudan görüşmeler yapıyordu. Zirve kararlarının 9. paragrafında Denktaş ve Klerides arasında yapılan müzakereler ne şekilde sonuçlanırsa sonuçlansın, bu bir önkoşul olmaksızın, Kıbrıs" ın AB üyeliğinin, AB-Kıbrıs müzakereleri bittiğinde Konsey tarafından o günün koşullarının dikkate alınarak karara bağlanacağı kabul edilmiştir.

9. paragrafta Kıbrıs Cumhuriyeti" ne bir söz verilmiştir. İki lider arasındaki görüşmeler ne şekilde sonuçlanırsa sonuçlansın, AB Konseyi tarafından Kıbrıs" ın AB" ye üyeliği için bir karar verilecektir. Bu yaklaşım iki taraf arasında bir uzlaşma oluşturma anlayışının ortadan kalktığını ve Güney Kıbrıs Rum yönetimine bir sözün verildiğini göstermektedir.

AB nin bu strateji değişikliği son derece önemlidir. O dönemde AB adına Rumlarla müzakere yapan komiser Maurer" in bir sözü çok önemlidir. Maurer" e göre Helsinki" ye kadar AB" nin stratejisi çok farklıydı. Ama Rumlar AB" yi ikna ettiler ve kendilerinin Türklerle bu sorunu çözemediklerini ancak eğer Kıbrıs Cumhuriyeti AB" ye alınırsa ve AB" yi arkalarına alarak Kıbrıs sorununu ortadan kaldırayabileceklerini söylüyorlar. Dolayısıyla Maurer" in dediğine göre AB Kıbrıs Rumlarının bu sözüne itibar etmiş ve AB Kıbrıs Cumhuriyeti" ni adada bir çözüm olmadan kabul etmiştir. Burada görülen ise şudur: Kıbrıs sorunu Birleşmiş Milletler ve AB ortaklığında Türkiye" ye baskı uygulayarak çözme fikri ortaya çıkmıştır.

O döneme biraz daha yakından bakmak gerekmektedir. Burada önemli bir strateji değişikliği olmuştur. 9. paragrafta Kıbrıs Rumlarına açık bir şekilde söz verilmiştir. Ancak bir konunun altının çizilmesi gerekmektedir. Bu dönemin başkanlığı Finlandiya" dadır. Dönem başkanı Lipponen Ecevit" in Helsinki zirvesi kararlarını kabul etme konusunda kararsızlığı üzerine bir beyanat vermiştir. Lipponen Türkiye" yi, Solana ve Verheugen" le ziyaret etmiş ve arkasından da bir beyanat vermiştir. Buna göre 9. paragraf yanıltıcı olmamalıdır ve paragraf AB" ye üyelik bakımından Türkiye için bir önkoşul değildir. Bugüne kadar olduğu gibi, Kıbrıs sorunu ayrı, Türkiye" nin AB" ye üyeliği ayrı olarak ele alınacaktır. İki konu birbiriyle ilişkilendirilmeyecektir. Lipponen" in dönem başkanı olarak verdiği beyanatına rağmen bunun arkasından farklı bir gelişme olur. 17 Aralık 2004" te iki ayrı konuyu ilişkilendirilir. Ama bu ilişkilendirme birdenbire 2004" te yapıldı şeklinde düşünülmemelidir. Gelişmelerin bu noktaya geleceği daha öncelerden de belli olmaya başlamıştır. 1999" dan sonra 2002 Türkiye açısından önemli bir dönemeçtir. Çünkü Türkiye" de siyasi iktidar değişmiş, yeni bir iktidar iş başına gelmiştir. 2002 aynı zamanda Kopenhag zirvesinin yapıldığı bir tarihtir. Kıbrıs" ta ise Kopenhag zirvesinden bir hafta kadar önce Annan Planı gündeme gelmiştir. Kopenhag zirvesini Annan Planı ile eş zamanlı yapılan bir zirve diye düşünmek mümkündür. Zirvede Türkiye" den istenen bu zamana dek olduğu gibi 2002" de BM Genel Sekreteri

gözetiminde yürütülen müzakere sürecine destek vermesidir. Tabii ki bu ilk defa 2002" de ortaya çıkan bir talep değildir. İlk talebin 14 Nisan 1987 tarihli Türkiye" nin tam üyelik başvurusu üzerine Komisyon tarafından hazırlanan raporda dile geldiği görülmektedir. Söz konusu Komisyon raporunda, Türkiye ile AB arasında üyeliği olumsuz etkileyen önemli bir konu olarak Kıbrıs meselesini belirlemiştir. Türkiye" den bu konunun çözümünde BM" e destek vermesi beklenmektedir.

Lüksemburg 1997 zirvesi ise diğer bir önemli noktadır. Bu yeni adaylara (bunlar Mayıs 2004" te üye olmuşlardır) katılım ortaklığı statüsünün verildiği bir zirvedir. 1997 zirve kararları ile Türkiye hariç tüm adaylar katılım ortaklığı statüsü almıştır. Türkiye farklı bir yere konulmuş ve onun için Avrupa stratejisi öngörülmüştür. Avrupa stratejisinin içeriğine baktığımız zaman, katılım ortaklığı ile alakası olmayan bir statü görülmektedir. Gümrük Birliği derinleştirilecek, Ankara Anlaşması işletilecek, mali işbirliği yapılacak gibi koşulları içermektedir. Bunlardan da daha önemlisi ise Türkiye AB ile ilişkilerini güçlendirmek istiyorsa, Kıbrıs siyasi sorununun çözümüne BM gözetiminde gerçekleştirilen müzakerelerde destek verecektir. Bu durum, Türkiye" den beklentiler arasında BM gözetiminde yürütülen Kıbrıs müzakerelerine destek verilmesi talebinin ilk kez 2002 zirvesinde karşımıza çıkmadığını göstermektedir.

2002 önemli bir zirvedir, zira Türkiye burada müzakere için tarih (gün) beklemektedir. Bu zirvede AB Türkiye" ye, Türkiye siyasi kriterleri gerçekleştirdiği takdirde kendisine 2004 sonu itibarıyla gecikmeksizin müzakere tarihi verileceği taahhüdü yapmıştır. Siyasi kriterleri gerçekleştirdiği takdirde Türkiye" ye müzakereye başlama tarihi verilecektir. 17 Aralık 2004 zirvesi böyle bir değerlendirme ertesinde yapılmıştır. Türkiye" nin Komisyon" un ilerleme raporu ışığında siyasi kriterleri yeterince gerçekleştirdiği kabul edilmiş ve 3 Ekim 2005" te müzakereye başlanılabileceği, ancak bir koşulu, Kıbrıs Cumhuriyeti" ni tanıma koşulunu yerine getirmesi gerektiği karara bağlanmıştır.

Burada altı çizilmesi gereken çok önemli bir husus vardır. 17 Aralık 2004 zirvesinin öncesine gidildiği takdirde, Türkiye" ye Annan Planı" na destek verdiği takdirde bundan böyle Kıbrıs siyasi sorununun önkoşul olarak önüne konulmayacağı sözü verildiği hatırlanmalıdır. Annan Planı 24 Nisan 2004" te referanduma sunulmuştur. Türk tarafı % 65 oy ile plana evet, Rumlar % 76 ile hayır demiştir. Türkiye desteğini gerçekten vermiş ve referandumda da beklenen sonuç % 65 evet oyu ile alınmıştır.

Referandum ertesini AB; KKTC" ye uygulanan izolasyonlarla ilgili bir taahhüt yapmıştır. Bu taahhütte Kuzey Kıbrıs" ı AB" ye güneydeki referandum sonucu nedeniyle alamadıklarını, ancak Kuzey Kıbrıs" ı rahatlatmak için uygulanan izolasyonların kaldırılacaklarını ifade edilmiştir. Mayıs 2004" te 10 yeni devlet arasında Kıbrıs Cumhuriyeti de AB" ye katılmıştır.

2006" nın sonuna geldiğimiz zaman ek protokolün gereğini yerine getirmemesi nedeniyle Türkiye ile 8 müzakere başlığının müzakereye açılmaması, müzakereye açılan diğer başlıkların da geçici olarak kapatılması için ek protokolün gereğinin yerine getirilmesi karara bağlanır. Bu çerçevede karşılıklı bir takım taleplerin tekrar gündeme geldiği görülmektedir. Kıbrıs Cumhuriyeti ek protokolün gereğinin yerine getirilmesini talep ederken, Türkiye Nisan 2004" te AB" nin yaptığı izolasyonların kaldırılması taahhüdünün yerine getirilmesini talep etmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti ek protokolün herhangi bir karşı taahhüde bağlı olmaksızın Türkiye" nin taahhüdünü öngördüğünü, izolasyonlarla bağlantılı olarak Türkiye" nin bu mükellefiyetlerini ertelemesinin söz konusu olmadığı görüşünü savunmaktadır.

AB-Türkiye müzakere sürecinde Kıbrıs siyasi sorununun bir kriter olarak gündeme getirilmesini bir kenara bırakıp, Dimitris Hristofyas" ın Kıbrıs Rum yönetiminde iktidara gelmesi ile birlikte ortaya çıkan gelişmelere bakıldığı takdirde Kıbrıs uyuşmazlığında ikinci bir stratejinin uygulanmaya başladığı görülmektedir. Uygulanma durumunda olan ikinci strateji, adanın kendi iç dinamikleri ile Kıbrıs siyasi sorununun çözümlenmesidir. Bu çok önemlidir; 2004" den itibaren görüldüğü üzere Kıbrıs siyasi sorununun Türkiye-AB müzakere sürecinde çözülmesi için bir strateji ortaya konulmuştur. Burada ortaya çıkan amaç Kıbrıs sorununun çözülmesinden çok Kıbrıs Cumhuriyeti" nin Türkiye tarafından tanınmasına dönmüştür. Çünkü burada öngörülenin Kıbrıs sorununu, hem Kıbrıs Rumlarının gözünde hem de AB" nin gözünde, tek formül ile çözülebilir olduğudur ve bu da Kıbrıs Cumhuriyeti" nin Türkiye tarafından tanınmasıdır. Oysa Kıbrıs da iç çözümsüzlük tabii ki de Kıbrıs" taki tarafların anlaşması eşliğinde ancak bir çözüm bulacaktır.

Dimitris Hristofyas ile birlikte uygulamaya konulan yeni stratejide adanın kendi iç dinamikleri içinde iki lider arasında, Kıbrıs Cumhuriyeti Başkanı Hristofyas ile Türklerin lideri Mehmet Ali Talat arasında gerçekleştirilecek müzakere süreci ile sorunun çözümü hedeflenmektedir.⁶ Bu son derece rafine bir yöntem, çünkü Türkiye-AB

müzakere sürecinde Kıbrıs siyasi sorununun Kıbrıs Cumhuriyeti" nin Türkiye tarafından tanınarak halledilmesi formülünde, Türkiye" nin şimdiye dek ortaya koyduğu Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti" ni tanıma iradesini geri alması gibi son derece önemli bir pürüz ortaya çıkacaktır. Ek protokolün gereğinin yerine getirilerek Kıbrıs Cumhuriyeti" ni tanıdığınız, limanları açtığınız zaman bunun doğal sonucu Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti" ne ilişkin tanıma iradesinin geri alınmasıdır. Bunun sonuçları potansiyel olarak bir çok sorunu beraberinde getirecektir. Ama uygulamaya sokulan ikinci stratejide iki lider anlaştığı zaman sorun kendiliğinden çözülmektedir.

İki liderin ortak vizyon anlaşması son derece ilginç bir formül öngörmektedir. Annan Planı" ndan çok farklı bir formüldür bu. Annan Planı" nda iki devlet, KKTC ve Kıbrıs Cumhuriyeti ortadan kalkacak ve yeni birleşik bir devlet oluşturulacaktı. Hristofyas" ın öngördüğü formülde farklı bir strateji söz konusudur. Kıbrıs Rum yönetimine göre Türk Cumhuriyeti zaten yalan/sanal bir devlettir. Bu sanal devlet, yasal bir devlet olan Kıbrıs Cumhuriyeti" ne entegre olacaktır. Yani artık Türkiye" nin KKTC" yi tanıma iradesini geri almasına gerek yoktur. KKTC kendi kendini fesheden bir devlet olacaktır. Kendi kendini feshettiği için bir üniter yapı içinde Kıbrıs Türklerinin diğer etnik gruplarla insan hakları ışığında eşit hakları temin edilecektir. Yeni stratejide öngörülen çok önemli bir husus Türk askerinin adadan çekilmesi için yapılan planlanlardır; bu oldukça diplomatik bir üslupla söylenmektedir. Adanın askersizleştirilmesi istenmektedir. Ancak bu bazı soruları da ortaya çıkartmaktadır. Güney" de asker yığınağı yapılırken adanın askersizleşmesi nasıl gerçekleşecektir?7 Mademki hep birlikte AB içinde yer alınacak, Garanti Anlaşması" na gerek bulunmamaktadır. Garanti Anlaşması acaba AB üzerinden telâfi edilebilir mi? Garanti Anlaşması ne için yapılmıştı? AB acaba soykırımın önlenmesini garanti edebilir mi?

bekleniyor?”<<http://www.aconsitutionellconventionforcyprus.ch/index.php?page id=15>>).

Kıbrıs Rum milli muhafız ordusu komutanı Korgeneral Petros Çalikiğis Rum Simerini demeye ekonomik krize rağmen 200 milyon Avro“ luk maliyeti olan silahlana programlarının uygulanmaya konulduğunu beyan etmiştir (30 Aralık 2009 tarihli basından).

8 Klâsik Garanti Anlaşmaları için F. Malsy-Mink, *Die völkerrechtliche Garantie, Insbesondere die Garantie der Unversehrtheit des Gebietsbestandes der Staaten* (Giessen, 1938), 15.

12 7 Nisan 2004, Kıbrıs Rum televizyonunda yaptığı açıklama. Akt. Bkz: Mehmet Altan, “Denktaş Papadopulos’cu Çıktı,” *Rahle Dergisi* (Nisan, 2004). (<http://www.rahle.org/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=8399&sorgu=denktaş papadopuloscuçıktı>).

9 Kıbrıs Cumhuriyeti“ ni Rum devletine dönüştürme girişimleri Garanti Anlaşmasının ihlâlini oluşturmuştur. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasının temel normlarını garanti eden Garanti Anlaşmasının ihlâli bir uluslararası hukuk ihlâlidir. Bkz.: A. Füsün Beşler (Arsava), *Die Völkerrechtliche Lage Zyperns Unter Besonderer Berücksichtigung des Selbstbestimmungsrechts*, Doktora Tezi (München, 1973), 62.

10 Başbakan Tayyip Erdoğan“ ın adada kalıcı çözüm bulunması halinde adadan asker çekebiliriz içerikli beyanatı için bkz.: 3 Mart 2010 Türkiye basını.

11 15 Aralık 2004 tarihli AB Parlamentosu kararında Türkiye“ ye 1915“ te gerçekleşen tatsız olayların tanınmasından, Kıbrıs Cumhuriyetinin tanınmasına, Patrikhaneye ekümeniklik sıfatının tanınmasına, Ruhban okulunun açılmasına, Dicle ve Fırat“ ın uluslararası statüye konulmasına, dini ve etnik azınlık haklarının tanınmasına kadar bir dizi talepler yapılmıştır. Müktesebat olarak ilân edilen parlamento kararları, Türkiye“ nin yerine getirmesi gereken mükellefiyetler olarak değerlendirilmektedir. Bkz.: A. Füsün Arsava, “Ek Protokol Tartışılmalı,” *şiyasi-Aktüel Dergi Yankı* 1038 (Kasım, 2005), 22 vd.); 14-15 Aralık 2006 AB zirvesinde Türkiye“ nin tam üyeliği ile yakından ilgili olarak kabul edilen AB“ nin hazmetme kapasitesinin somutlaştırıldığı genişleme strateji belgesinde Türkiye“ nin olası üyeliğini daha da zorlaştıran ve geciktiren bir politika benimsenmiştir. Bkz.: Arsava, “Bölgesel Sorunlar,” 31 vd.

Burada 1960 Garanti Anlaşması"nın karakterini tartışmak gerekmektedir. Bu anlaşma klasik bir garanti anlaşması değildir.⁸ Bu garanti anlaşması doğu Akdeniz"deki denge adına hem garantörlerin çıkarlarını temin eden bir anlaşmadır, hem de Kıbrıs Cumhuriyeti"nin Rum devletine dönüştürülmemesi için devleti kendisine karşı garanti etmek üzere yapılan bir anlaşmadır.⁹ Bu nedenle Hristofyas"ın tek taraflı iradesi ile Garanti Anlaşması"nın ortadan kaldırılması söz konusu değildir.

Her iki stratejide de, yani hem Türkiye-AB müzakere sürecinde, hem de adanın kendi iç dinamikleri içinde Kıbrıs siyasi sorununun çözülmesi stratejisinde, gerek Türkiye" nin gerekse Kıbrıs Türklerinin görmesi gereken bazı gerçekler bulunmaktadır. Bu formüller acaba gerçekten siyasi sorunu ortadan kaldıracak, Rumlarla barış içinde, kalıcı bir formül içinde birlikte yaşamayı temin edebilecek midir? Bunun değerlendirilmesi gerekmektedir. Türkiye" nin de şunu değerlendirmesi şarttır; AB" ye giden yolda yaptığı feragatlerin karşısında bir üyelik garantisi var mıdır? Doğu Akdeniz" deki dengenin kaybına yol açmasına rağmen böyle bir feragatta bulunmak doğru mudur? Bunların değerlendirilmesi gerekmektedir.¹⁰ Şimdiye kadar olan ikili müzakere platformunda sorun hala ortak bir devlet olmadığı görülmekte hala kimin kimi yöneteceği kavgası yapılmaktadır. Türkiye 3 Ekim 2005 müzakere çerçeve belgesinin tanımladığı üzere müzakere sürecinin ucu açık, sonucu garanti edilmeyen bir süreç olduğunu bilmek zorundadır. Kıbrıs siyasi uyuşmazlığını bir baskı ve bahane aracı olarak kullanan AB, Türkiye" yi Avrupa kurumlarına bağlayan yeni formüller (imtiyazlı ortaklık somut olarak telaffuz edilmektedir) geliştirilecek ve gündeme getirilecektir.¹¹

KKTC" nin tanıtılması politikasının gerçekleştirilememesi KKTC" de zamanında Cumhurbaşkanı Denktaş" ı yıpratma politikasına dönüştürülmüştür. Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talat o dönemde de birleşik bir devlet yaratma formülü üzerinde durmaktaydı. Annan Planı bu amaçla düşünülmüş bir plandır. Amaç iki devletin kaldırılarak üstüne yeni birleşik bir devletin konulması idi. Bugün ortaya konan strateji ise KKTC" nin ortadan kaldırılarak Kıbrıs Cumhuriyeti" ne entegre edilmesidir. Tasos Papadopoulos „ben bir devlet teslim aldım, bir toplum bırakmak istemiyorum“ demiştir.¹² Bu yüzden Annan Planı" nı Rumlar reddetmişlerdir. 8 Temmuz Gambari süreci ile öngörülen yeni plan iki devletli yapının ortadan kaldırılmasıdır. Hristofyas üniter federasyondan söz etmektedir. Türklere birtakım özerk bölgeler sağlanacak, Kıbrıs Devletine entegre olacaklar ve insan hakları garanti edilecek denmektedir. Buradan anlaşılan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti" ni canlandırma ve işlevselleştirme çalışmalarındır. Demek ki Kıbrıs Rumları için 1960" daki devlet işlevsel değildi. O anayasada Kıbrıs Türklerinin çok önemli hakları vardı. Ancak sistem işleyememiştir. Şimdi vurgulanan, bu mekanizmanın değiştirilmesi ve görüşümüzce Kıbrıs Rumlarının kendi çıkarlarını daha çok kollayan işlevsel bir model hâline getirilmesidir. Bu strateji Kıbrıs Türklerinin statüsünü 1960 sisteminin ve Annan Planı" nın gerisine

götüren bir stratejidir. Doğu Almanya" nın Batı Almanya" ya entegre olması gibi bir durumdur. Ama Doğu Almanya batıya entegre olurken Doğu Almanya Batı Almanya karşılıklı olarak önce birbirlerini tanımıştır; tanıdıktan sonra iki devlet olarak anlaşmış; birleşmişlerdir. Ama Kıbrıs" ta şimdi böyle bir irade yoktur. İki bakış açısı çok farklıdır. Kıbrıs siyasi sorununun adanın iç dinamikleri ile çözme iradesini savunmanın maksadı ortadadır.

AB-Türkiye müzakere sürecinde Kıbrıs sorunu çözülememektedir. Sorunun çözümünün Türkiye" nin tam üyeliğine ertelenmesi çok geç bir çözümdür. Bugün iki lider arasında cereyan eden müzakere sürecinde konfederasyon reddedilmektedir.¹³ İki devletli yapı istenmemektedir. Bu strateji Kıbrıs sorununun kendi halkının iradesi ile çözüleceğini gösteren sihirli bir formüldür. Türkiye" yi by-pass eden bu formül Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetini rahatlatmaktadır. AB-Türkiye müzakere sürecinde tıkanıklık vardır.¹⁴ İmzalanan ek protokol meclise getirilememektedir. Ek protokol meclise geldiği takdirde GKRY" ni tanıma gibi daha önceden reddedilen bir sonuç kabul edilmiş olacaktır. Bu riskli bir sonuçtur. Ayrıca Kıbrıs Cumhuriyeti" nin tanınması AB üyeliğini garanti etmemektedir. Kıbrıs sorununun Kıbrıslılarca çözülmesi formülü Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin tercih ettiği formüldür; çünkü KKTC" yi tanıma iradesini geri alma gibi bir sorun yaşanmayacaktır. KKTC serbest iradesi ile "selfdetermination right" prensibi ışığında Kıbrıs Cumhuriyeti" ne entegre olacaktır. KKTC Kıbrıs Cumhuriyetine entegre olup Rum tarafı adanın tümünde etkili olunca ortada KKTC kalmayacağı için Türkiye" nin de uluslararası bir değerlendirme yapmasına gerek kalmayacaktır. Ama bu durum Kıbrıs Türkü için felaket olabilecektir. Çünkü 8 Temmuz Gambari müzakere süreci Kıbrıs Türkünün kırmızı çizgilerinin olmadığı bir mutabakat metni ışığında yürütülmektedir;¹⁵ Kıbrıs Türkünün asimile olmasına yol açacak, Türkiye" nin rolünün ve garantörlüğünün olmadığı bir yapıyı ortaya çıkaracak bu sonuç, adaya kalıcı barış getiremeyeceği gibi, doğu Akdeniz" deki dengeleri de bozacaktır.¹⁶

13 Yunanistan Dışişleri Bakanı Bakoyani Kıbrıs" ta iki devletli bir yapının ortaya çıkması durumunda Türkiye" nin AB üyeliğini unutmaması gerektiğini ifade etmiştir (basından).

14 Aralık 2009 itibariyle şimdiye dek Eylül 2006" dan beri sadece 12 başlık müzakereye açılmıştır. Rumların 6 başlığı, Fransızların 4 başlığı engellemesi, 8 başlığın askıya alınması nedeniyle müzakere edilebilecek sadece 5 başlık kalmıştır.

15 "AB" ye üye bir devlet olan Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti" nde garantiler ve garantörler düşünülemez" yaklaşımı için bkz.: 20.02.2010, 22.02.2010 tarihli Kıbrıs basını.

16 KKTC meclisinin Türkiye" nin garantörlüğünü şart koşan kararı için bkz. 25 Şubat 2010 tarihli Türkiye ve KKTC basını.

17 2009 AB Komisyonu ilerleme raporunun ve 2009 AB zirve kararlarının Kıbrıs sorunu çerçevesinde ek protokolün gereğinin yerine getirilmesi, Kıbrıs" la ilişkilerin normalleştirilmesi ve çözüm için somut adımlar atılarak ortam yaratılması talebinin ötesinde, Türkiye için bir yaptırım öngörmemesi Rumlarda rahatsızlık yaratmıştır. *Simerini* gazetesi haberi 2006 öncesine dönüş, *Mahi* gazetesi ise "Lefkoşe dondu" olarak vermiştir. Kıbrıs müzakerelerini tedirgin etmeme amacı ile tercih edilen bu tutumun AB Parlamentosu kararı ile değiştiği görülmektedir. Bkz.: 14,15-17 Ekim 2009 tarihli KKTC ve Türkiye basını.

18 28 Ocak 2010 tarihli KKTC ve Türkiye basını.

19 19 Şubat 2010 tarihli KKTC ve Türkiye basını.

20 Güney Kıbrıs" ta da müzakere sürecinde kriz yaşanmaktadır. Güney Kıbrıs" ta Talat" a taviz verildiği gerekçesiyle koalisyondan çekilen EDEK" in iki bakanı istifa ederken, diğer ortak DIKO da koalisyona devam edip etmeme konusunda ikiye bölündü (10 Şubat 2010 basınından).

21 BM Genel Sekreteri Ban Ki-mun" un adayı ziyareti (bkz.: 2 Şubat 2010 tarihli KKTC ve Türkiye basını) Ban Ki-mun" un Cumhurbaşkanı Talat" ı ziyaret etmesi Rum yönetiminde rahatsızlık yaratmıştır. BM Genel Sekreteri özel danışmanı Alexander Downer bu ziyareti "BM" in adada tek Kıbrıs Cumhuriyeti" ni tanıdığını, Ban" ın Talat" ı Kıbrıs Türk Toplumunun lideri olarak tanıdığı" şeklinde açıklamıştır.

22 Heterojen karakterli yapılarda Selfdeterminationsright birlikteliği korumak için birlikte belirleme hakkı olarak kullanılabilir. Bunun anlamı genel iradenin "ortaklık" formülü ile şekillenmesidir. "Ortaklık" sağlanamadığı

2009 AB Komisyonu ilerleme raporu ve 2009 AB zirvesi kararları ışığında 2010 başlangıcı itibariyle son gelişmelere bakıldığında Kıbrıs uyuşmazlığının çözümünde iki stratejinin aynı yoğunlukta paralel olarak uygulanmasına devam edildiği görülmektedir. Adada iki lider arasında yoğunlaştırılmış müzakereler devam ederken, AB safında AB-Türkiye müzakere sürecinde, Türkiye” nin adada iki lider arasında yürütülen

müzakere sürecine AB" nin istediği doğrultuda destek vermesini teminen Türkiye üzerinde yeni baskılar kurulmaya çalışılmaktadır.¹⁷ Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi Türkiye raportörü Ria Oomen Ruijten tarafından hazırlanan Kıbrıs" a ilişkin ağır ifadeler içeren Türkiye karar taslağı 10 Şubat 2010" da Avrupa Parlamentosu genel kurulunda ezici bir çoğunlukla kabul edilmiştir. Kabul edilen kararda Türk askerinin Kıbrıs" tan derhal çekilmeye başlaması ve Maraş" ın Rumlara iadesi; adanın Türk vatandaşları tarafında kolonize edilmesi sorununa bir an önce çare bulunması istenmektedir. AB müktesebatının bir parçasını oluşturarak kabul edilen karar Avrupa Parlamentosu" nun Türkiye" ye bakışını yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır.¹⁸

AB Bölgeler Komitesinin gündemindeki "Avrupa Birliği ve genişleme politikaları" başlıklı rapor taslağında da Türkiye" den bir dizi istekte bulunmaktadır. İsteklerden bir de Kuzey Kıbrıs" taki Türk askerinin yıl sonuna kadar çekilmesidir. KKTC" deki Türk askerinin çekilmesi çağırısı yapan Avrupa Parlamentosu kararının arkasından görüldüğü üzere AB Bölgeler Komitesi de aynı çağırıda yapmaya hazırlanmaktadır. Komitenin rapor taslağını hazırlayan kişi, AB" nin yerel yönetimlerle ilgili komitede Yunanistan" ı temsil eden Yorgo Papastergiou" dur. Rapor taslağında Avrupa Parlamentosu kararı paralelinde Türk askerlerinin yıl sonuna kadar çekilmesi ve yerleşime kapalı Maraş" ın Rumlara bırakılması çağırısı yapılmakta ve Türkiye" nin deniz ve hava limanlarını Güney Kıbrıs Yönetimine açmaması halinde müzakerelerin aksayacağı uyarısı yapılmaktadır.¹⁹

BM Genel Sekreteri Ban Ki-mun" un Şubat 2010 başında Kıbrıs" taki müzakerelerde "önemli ilerleme kaydedildiğinin"²⁰ açıklanmasının ardından Kıbrıs" ı ziyaret etmesinin de bu çerçevede önemli bir mesaj içerdiğinin gözardı edilmemesi gerekmektedir.²¹ Cumhurbaşkanı Talat ve Rum yönetimi lideri ile basın toplantısı düzenleyen Ban Ki-Mun "çözüm sizin elinizde, çözümü siz bulacaksınız" ifadesi kullanmıştır. Annan Planı" nın 24 Nisan 2004" te reddinden itibaren Rum yönetiminin BM Genel Sekreterinin hakemliğini ve takvim sınırlamasını açıkça ve kararlı olarak red iradesi, Annan" dan farklı olarak Ban Ki-Mun" un Kıbrıs uyuşmazlığının çözümünün tarafların iradesi ile şekillenmesi tercihini yapmasına yol açmaktadır. Bu tercih yapılmasında Rum yönetiminin iradesi ölçü olmakla beraber, uyuşmazlığın tarafı olarak KKTC" nin de ortak iradenin şekillenmesinde aynı ölçüde ağırlığının bulunduğu gözardı edilemez. Türklerin iki halk, iki egemenlik, iki demokrasi ilkelerine saygı

gösterilmeyen, Türkiye" nin etkin ve fiili garantisinin kabul edilmediği bir müzakere sonucuna, "hayır" diyerek devletine sahip çıkma kararlığını göstermesi kendi kaderini tayin etme haklarının (self-determination right) en doğal sonucu olacaktır.²²

durumlarda her toplumun münferit, ayrı ayrı selfdeterminationsright" ını kullanması söz konusu olur. Bir ortaklık devleti olarak kurulan 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Rumların çoğunluk olmaları gerekçesi ile sayısal olarak azınlıkta bulunan Türkleri ortaklıktan saf dışı etmeleri devletin ortadan kalkmasına, iki halkın ayrı ayrı *selfdetermination right*" ını kullanmasına yol açmıştır. Bkz.: Beşler (Arsava), *Die Völkerrechtliche Lage*, 75 vd.; T.Veier, *System Eines Internationalen Völkgruppenrechts*, (Wien, Stuttgart, 1970), 56 vd.